Ljubezen in druge pomembne stvari

Friderik Klampfer
Oddelek za filozofijo,
Filozofska fakulteta v Mariboru

Nekaj priljubljenih rekov o ljubezni:

- Ljubezen je slepa.
- Ljubezen premaga vse ovire.
- Kjer se začne ljubezen, tam se neha pamet.
- Ljubezen nam je vsem v pogubo.
- Love is all you need. (The Beatles)
- Ljubezen naredi življenje smiselno.

Intrinzično dobre stvari

- Ljubezen najdemo na vseh seznamih intrinzično dobrih stvari, to je stvari, za katere si je razumno prizadevati oz. ki jih je dobro imeti ali početi zaradi njih samih:
- Ugodje
- Dosežki
- Vednost/modrost
- Vrline
- Pravičnost
- Prijateljstvo
- Ljubezen

Kaj torej je ljubezen in zakaj jo tako zelo cenimo?

Odgovor na prvo vprašanje ni enostaven. Kako bi, denimo, dopolnili stavek

Oseba A ljubi osebo B, če in samo če o njej drži naslednje:

(i) oseba A ima raje B-jevo družbo kakor družbo drugih ljudi in bolj uživa v njej;

(ii) ga/jo pogreša, kadar je odsoten/-na, in si želi, da bi bil(a) z njim/njo;

(iii) naredi njegove/njene želje, preference, interese, skrbi, zanimanja, vrednote za svoje (se močno identificira z njimi)

(iv) ??? kaj še?

Ljubezen kot čustvo/stanje/odnos do osebe

- Definicijo (pojma) ljubezni otežuje dejstvo, da izraz ‚ljubezen' (oz. glagolsko obliko 'ljubiti') uporabljamo za označevanje zelo različnih stvari.
- Da je izraz večsmiseln, lepo kaže knjiga z naslovom Ljubezen kot znanost in umetnost – slovenski prevod za The science and art of love – v kateri ničesar ne izvemo o ljubezni kot čustvu, zato pa veliko o spolnih veščinah in spretnostih (the art of making love).
- 'Zaljubljenost', 'ljubezen' in 'ljubljenje' (angl. falling in love & being in love vs. making love) imajo sicer skupen koren, a lahko da označujejo zelo različne stvari.
- Ljubezen, ki nas bo tukaj zanimala, je osebna ljubezen, ljubezen do točno določene osebe. Izraz ‚ljubezen' se sicer uporablja za označevanje cele vrste odnosov in čustev (‚ljubim/obožujem čokolado', ‚ljubim gore'). Nas zanima ljubezen, vključno z romantično, kot naravnanost do druge osebe.

Rekonstruiran zdravorazumski, tj. predfilozofski pojem ljubezni

????

Od kulturnih idealov k filozofskim teorijam ljubezni

Kaj je konstitutivno, tvorno za ljubezen?

Štirje tradicionalni odgovori:

(i) Unija, zveza, celota, ki jo tvorita (ali vsaj želita tvoriti) partnerja

(ii) Želja oz. skrb za blaginjo ljubljene osebe zaradi nje same

(iii) Specifično vrednotenje druge osebe (kot osebe) na način, ki nas naredi čustveno ranljive

(iv) Posebne vrste čustvo oz. zapleten vzorec čustev do druge osebe

Filozofske teorije ljubezni

Tako dobimo štiri glavne filozofske teorije ljubezni:

(i) Ljubezen kot zveza/enotnost/celota (union)

(ii) Ljubezen kot trajna skrb/zanimanje (robust concern)

(iii) Ljubezen kot posebna vrsta vrednotenja (valuing)

(iv) Ljubezen kot posebno čustvo ali kompleks le-teh (emotion)

(i) Ljubezen kot zveza/unija

Ljubezen nastane z oblikovanjem pomembne nove zveze ali celote ali entitete, nečesa, na kar se (dobesedno ali metaforično) nanaša izraz ‘midva’.

Po Scrutonu imamo tako z ljubeznijo opraviti, kakor hitro vzajemnost prerase v skupnost, to je v trenutku, ko izgine *sleherna* razlika med mojimi in tvojimi interesi (oz. ko ene in druge v celoti nadomestijo *najini* interesi) ; ljubezen je zanj v prvi vrsti skupnost skrbi; ko nekaj storim iz za ljubezen značilne skrbi, tega ne storim niti zaradi sebe niti zaradi tebe, ampak zaradi naju (‘for our sake’). V tej zvezi ali uniji se torej partnerja kot posameznika izgubita, razpustita.

V skladu z bolj zmernim stališčem za ljubezen zadošča že delno zlitje skrbi, zanimanj, čustvenih odzivov in dejanj obeh partnerjev. Če ljubezen zahteva oblikovanje nove, skupne entitete (ali vsaj identitete), potem je prej vrsta razmerja med dvema osebama kakor pa vrsta naravnanosti ene osebe do druge in za ljubezen ne bo zadoščalo, da gojim do tebe določena čustva, da o tebi mislim določene misli in da zate počnem določene stvari.

(i) Ljubezen kot zveza/unija (nad.)

Tovrstno pojmovanje pa pestijo določene težave.

Prva je v tem, da zahteva od posameznikov odpoved lastni avtonomiji (pravici do odločanja o tem, kdo smo in kaj počnemo); in ker velja avtonomija za pomembno osebno dobrino, bo ljubezen v osnovi nekaj slabega. Lahko da je odpoved avtonomiji neizogibna posledica ljubezni, v vsakem primeru se to pojmovanje težko izogne vtisu, da vlada med ljubeznijo in avtonomijo neka napetost.

Druga kritika gradi na naši intuiciji, da je za ljubezen tvorna skrb za ljubljeno osebo zaradi nje same, taka skrb pa je očitno nesebična. V skladu z zgornjim pojmovanjem ljubezni pa je skrb, ki je značilna za ljubezen, v nekem smislu vedno sebična, ker je pač vedno skrb za interese te nove celote, katere neločljiv del sva oba postala.

(ii) Ljubezen kot stanovitna skrb za drugo osebo zaradi nje same

Tovrstna skrb naj bi bila po mnenju zagovornikov te teorije tvorna (nujna in zadostna?) za ljubezen. Ta skrb je (contra union view) moja skrb, ker pa skrbim za tvoje dobro zaradi tebe (in ne zaradi koristi, ki bi jih od tega pričakoval zase), je nesebična.

Dva elementa:

(a) Drugemu želiš narediti uslugo, biti z njim, itn. in te želje imaš zato, ker verjameš, da ima ta oseba določene značilnosti, zaradi katerih ji je vredno delati usluge, biti z njo ipd. in teh želja ne oblikuješ ali skušaš uresničiti zato, ker bi si od njihovega uresničenja obetal kake nadaljnje koristi zase.

(b) Ljubezen ni stanje duha (nima nobene zveze ne s prepričanji o ljubljeni osebi in ne s poželenjem do nje), je stanje volje, torej volitivno in ne kognitivno (kot bo trdila tretja teorija) ali afektivno (kot bo dokazovala četrta) stanje – da ljubimo, pomeni, da smo opremljeni z bolj ali manj stabilno motivacijsko zgradbo, ki (podzavestno?) kroji naše preference in usmerja in omejuje naše ravnanje.

(ii) Ljubezen kot stanovitna skrb za drugo osebo zaradi nje same (nad.)

Poudarek je torej na želji po blaginji ljubljene osebe oz. na naši skrbi zanjo. Vsa druga čustva so samo nadaljnji učinki te temeljne nesebične želje oz. skrbi. Recimo, tako kot smo lahko razočarani zaradi neizpolnitve določene sebične želje, nas lahko neposredno prizadene tudi gorje, ki doleti ljubljeno osebo. Zagovorniki tega pojmovanja pa se ne strinjajo, ali tako globoka nesebična skrb lahko spremeni našo osebno identiteto (ker postanemo ranljivi na stvari, na katere je ranljiva ljubljena oseba) ali ne.

Kritika se osredotoča prav na osrednjo vlogo nesebične želje oz. skrbi v tem modelu ljubezni – ljubezen je tu razumljena teleološko, kot duševni proces ali naravnanost s točno določenim ciljem, namreč blaginjo ali srečo ljubljene osebe. Toda, pravijo kritiki, ljubezen ne vključuje nujno nesebične želje. Nekateri kritiki tako dokazujejo, da lahko ljubimo nekoga, ne da bi si želeli kar koli v zvezi z njim ali zanj (tudi njegove družbe ne?); spet drugi, da lahko ljubimo mrtve osebe, ki jim očitno ne moremo nesebično želeti ničesar, torej tudi blaginje ali sreče ne. Razen tega, če bi bila ljubezen po svojem bistvu želja, bi bila oblika pomanjkanja, v resnici pa včasih najmočneje ljubimo takrat, ko nam nič ne manjka. (?!)

(iii) ljubezen kot posebne vrste vrednotenje oseb

Ljubezen je posebna vrsta vrednotenja (drugih?) oseb. Ljubezen in vrednotenje sta lahko povezana na dva osnovna načina – ljubezen je način, kako prepoznamo vrednost v drugi osebi, oz. ljubezen je način, kako drugo osebo obdarimo z vrednostjo. Vrednotenje igra določeno vlogo tudi pri drugih filozofskih modelih ljubezni, a samo tukaj je tvorno za ljubezen. Ljubiti pomeni v ljubljeni osebi prepoznati specifično vrednost in se na specifičen način odzvati nanjo.

Na kakšno vrednost se odzivamo v ljubezni? Ljubezen, pravi Velleman, eden najbolj znanih zagovornikov tega pristopa, je maksimalen odziv na prepoznano *dostojanstvo* druge osebe kot osebe, odziv, ki nas v nasprotju s spoštovanjem kot minimalnim odzivom čustveno razgali, odpre in naredi ranljive za drugega. Toda le je ljubezen odziv na prepoznano dostojanstvo druge osebe kot osebe, kako si naj potem razložimo njeno selektivnost, dejstvo, da ljubimo točno to izmed tisoč podobnih oseb? Izbor je posledica ujemanja med načinom, kako druge osebe izražajo svoje dostojanstvo, in našo bolj ali manj naključno dovzetnostjo za tovrstne izraze dostojanstva oseb. To nam lahko pojasni, zakaj smo se zaljubili v Ano namesto v Matejo, ne more pa upravičiti naše izbire (pove nam, zakaj je postala objekt naše ljubezni, ne pa tudi, zakaj je je – oz. ali je sploh je – vredna).

(iii) ljubezen kot posebne vrste vrednotenje oseb (nad.)

Velleman naleti na težave tudi, ko je treba pojasniti razlikovalno moč ljubezni – večini nam namreč veliko pomeni, da iz pravih razlogov pričnemo ljubiti, da iz pravih razlogov ohranjamo žar ljubezni in da ga iz pravih razlogov ugasnemo/pogasimo. Pri Vellemanu pa si ljubezen izbira svoj objekt glede na različne izraze enega in istega, vsem osebam skupnega dostojanstva, in ne morda po tem, koliko je je katera vredna.

Vse vrednotenjske teorije ljubezni pesti še ena težava – vrednotenje naredijo za osrednjo prvino ljubezni, tipična ljubezenska čustva in motivacijo (naklonjenost, poželenje, skrb,...) pa za njene učinke; pri tem pa ne morejo pojasniti, kaj je tako posebnega na tistem vrednotenju drugih oseb, ki je značilno (konstitutivno) za ljubezen, da ga razlikuje od drugih vrst vrednotenja teh istih, ki pa ne tvorijo ljubezni (ker jim manjka specifičen vpliv na čustva, želje in motivacijo). Toda to vprašanje ni nit najmanj obrobno. Ravno nasprotno, ključnega pomena je za razumevanje osrednje vloge in pomena, ki ju v svojem življenju dajemo ljubezni.

Zagovorniki vrednotenja kot podeljevanja vrednosti nam, skratka, dolgujejo bolj jasen odgovor na vprašanje, kako točno razumeti podeljevanje vrednosti in kakšno vrednost naj bi podelili ljubljeni osebi v nasprotju z, denimo, nekom, ki ga ne ljubimo, ampak zgolj spoštujemo ali občudujemo.

(iv) ljubezen kot čustvo

Ljubezen je specifično čustvo (izraz ‘čustvo’ je ohlapen in lahko pomeni različne stvari). Kaj je značilno zanj, v čem se razlikuje od drugih čustev?

Dva odgovora: (a) je enostavno, sui generis čustvo, vrednotno-motivacijski odziv na zaznane lastnosti predmeta čustva; (b) je kompleksno čustvo oz. kompleks ali vzorec čustev.

(a) Ljubezen kot enostavno čustvo

- Da bi opredelili ljubezen kot specifično čustvo, bi morali določiti
- Njeno tarčo (na kaj ali koga to čustvo meri?)
- Njen formalni predmet (na kak način je v čustvu ovrednotena oz. predstavljena tarča?)
- Njen vedenjski izid/output (do kakega ravnanja nas tipično pripravi?)
- Njeno fenomenologijo (kako je biti zaljubljen oz. ljubiti?)
- Njen pasivni značaj (občutek, da ni nekaj, kar bi mi storili, temveč nekaj, kar se nam zgodi)

Vzemimo za primer strah:

če se bojim Marka, potem je tarča mojega strahu Marko, ta je v čustvu ovrednoten kot nevaren, čustvo me pripravi k begu in spremljata ga čisto svojevrstna fenomenologija (kako je čutiti strah, kako se je bati?) in fiziologija (potenje, povišan srčni utrip, kepa v grlu, želodčni krči,...)

Glavna težava je z določitvijo formalnega objekta ljubezni – eni predlagajo worthiness (biti vreden naše pozornosti, skrbi, poželenja, prizadevanj,...), drugi pa menijo, da ni nobenega takega objekta, po katerem bi se ljubezen razlikovala od drugih čustev.

(b) Ljubezen kot kompleks čustev

- Alternativa poskusom, da bi ljubezen opredelili kot fiksno, statično čustvo s sebi lastnim formalnim objektom, so poskusi, da bi ljubezen razumeli kot vzorec čustvovanja, mišljenja in ravnanja, ki se je izoblikoval v zgodovini intimnega razmerja med dvema osebama, ki ju druži vzajemna robustna skrb, skozi obojestransko identifikacijo s skrbmi, preferencami in interesi druge osebe. Tak model kombinira robustno nesebično skrb za blaginjo ljubljene osebe z intimno identifikacijo z njo, v kateri privzamemo njene vrednote, v meri, v kateri je izbira vrednot vedno že tudi izbira načina življenja, pa tudi njeno identiteto.?!

V čem sta vrednost in pomen ljubezni?

Eno je vprašati, zakaj ljudje iščejo pravo ljubezen, drugo pa vprašati, ali je ljubezen, če je ljubezen to, kar o njej pravijo filozofi, vredna našega truda, ali je za vse ljudi razumen cilj njihovih prizadevanj? Prvo je opisno, drugo normativno vprašanje.

Ljudje imamo globoko psihološko potrebo po ljubezni oz. po tem, da smo ljubljeni – da nas nekdo ljubi (kljub vsem našim hibam in pomanjkljivostim), je za nas dokaz, da smo vredni ljubezni, brez tovrstne potrditve pa nam manjka trden temelj, na katerega bi lahko oprli občutek lastne vrednosti.

- Drugo, vrednostno ali normativno vprašanje lahko dalje razdelimo na dve podvprašanji: (1) v čem je vrednost ljubezni, čemu bi jo v življenju tako prizadevno, pogosto pa tudi brezupno in brezuspešno iskali? (2) ali je mogoče razumno upravičiti, zakaj smo izbrali točno določen objekt ljubezni?

- K (1):
- ljubezen nam pomaga bolje spoznati samega sebe; ljubljena oseba je kot nekakšno zrcalo, v katerem se lahko ogledujemo (pomislek: ali je to res edina, če že ne edina pa vsaj najbolj zanesljiva pot do samospoznanja?)
- Ljubezen nam krepi samozavest in občutek lastne vrednosti
- Ljubezen znižuje krvni tlak in zmanjšuje stres, s tem pa krepi našo dolgoživost
- Ljubezen nas naredi boljše; trudimo se namreč biti vredni ljubezni, s katero nas obsipava naš partner ali partnerka

- K (2): dopušča več možnih branj:

- (a) zakaj to osebo ljubimo in je raje ne ljubimo?
- (b) zakaj smo se zaljubili prav v to osebo (in ne raje v koga drugega)?
- (c) zakaj še kar vztrajamo v svoji ljubezni do te osebe, glede na to, kako zelo se je spremenila od takrat, ko smo se noro zaljubili vanjo?

Kakšna je sploh vloga razuma v ljubezni?

- Laurence Thomas verjame, da je ljubezen iracionalna – nobene take množice lastnosti namreč ni, pravi, za katero bi lahko rekli, da če neka oseba te lastnosti ima, potem bi bilo edino razumno, da jo ljubimo, in bi bili nerazumni, če je ne bi ljubili.
- Drugi se ne strinjajo – res je, da nam razum ne ukazuje, da se moramo zaljubiti, zato pa lahko določa, v koga se bomo zaljubili in zakaj ga ljubimo. Skratka, nobenih takih razlogov ni, ki bi nas zadolžili k ljubezni, zato pa jih je veliko, ki govorijo v prid izbire ene in proti izbiri druge osebe kot objekta naše ljubezni.
- Dodatna težava z iracionalnim pojmovanjem ljubezni je v tem, da če ne moremo ljubiti z razlogom, potem se našemu vplivu in zavestnemu nadzoru izmakne tudi oblikovanje naše identitete, ki jo v veliki meri kroji prav ljubezen.

Težave z ‘razumno’ ljubeznijo

- Toda težavam se tudi ideja, da je ljubezen do konkretne osebe mogoče razumsko upravičiti, ne more povsem izogniti. Zdi se, da če imamo lahko dobre razloge za to, da ljubimo Ano in ne Mateje, potem je to zaradi določenih kvalitet, ki jih pri Ani najdemo, pri Mateji pa ne. Tak odgovor pa ima dve neprijetni posledici. Prva je, da se zdi, da v primeru racionalne ljubezni naša ljubezen ne velja toliko konkretni osebi kot določenemu tipu osebe, namreč osebi s takimi in takimi kvalitetami. To pa je težko uskladiti z našim pojmovanjem, da je ljubezen, zlasti romantična, osebna. Druga zagata je tesno povezana s prvo. Namreč če je to, kar ljubimo na Ani, določena kombinacija njenih pozitivnih lastnosti, ali ne bo potem res, da imamo enako dobre razloge za to, da ljubimo katero koli osebo z enako ali podobno kombinacijo tovrstnih lastnosti? Zakaj smo potem izbrali prav in samo Ano? Oz. kar je še hujše, videti je, da imamo dober razlog, da Ano zamenjamo z, denimo, Tino, če smo ugotovili, da Tina v tovrstnih kvalitetah prekaša Ano? Kar je spet nedvomno v ostrem nasprotju z našo trdno intuicijo, da ljubljena oseba ni kar tako zamenljiva, da je torej ne moremo kar tako, brez preostanka oz. občutka izgube nadomestiti s poljubno drugo osebo.

- Eni modeli ljubezni se grožnje z zamenljivostjo ljubljene osebe lažje ubranijo kot drugi. Z nobeno drugo osebo ne moremo tvoriti enake unije, kakršno tvorimo z ljubljeno osebo, torej ta po zveznem modelu ni zamenljiva. Tudi robustna skrb za blaginjo ljubljene osebe, se zdi, izključuje zamenljivost, ker je nezainteresirana, se pravi, ker za njeno blaginjo ne skrbimo zaradi lastnih koristi, ki bi nam jih lahko enako ali še bolj učinkovito zagotovila skrb za blaginjo nekoga drugega. Je pa res, da se moramo z zamenljivostjo sprijazniti, brž ko enkrat sprejmemo idejo, da je ljubezen odvisna od intrinzičnih lastnosti ljubljene osebe.

- Toda to bi lahko bil samo del resnice. Če je ljubezen medosebno *razmerje*, potem je nesmiselno kot njen edini temelj dopuščati intrinzične lastnosti ljubljene osebe, temveč jih velja dopolniti še z relacijskimi. Zgodovinske lastnosti (najina skupna zgodovina) so tiste, ki jih nima razen moje ljubljene osebe nihče drug in zaradi katerih je ta zame nezamenljiva. Seveda pa ostaja uganka, kakšno vlogo točno naj bi zgodovinske lastnosti igrale in kolikšno težo naj jim damo v primerjavi z intrinzičnimi. Še zdaleč ni namreč jasno, v kakšnem smislu je to, da sva bila nekoč s Tanjo zaljubljena, zame zdaj in tukaj razlog, da ostanem z njo, če je, denimo, res, da se je ta od tistih davnih časov do danes spremenila skoraj do neprepoznavnosti.

Pesimističen sklep:

naš zdravorazumski, predfilozofski pojem ljubezni je v sebi protisloven, naše predstave o ljubezni pa zmedene.

Hvala za pozornost!